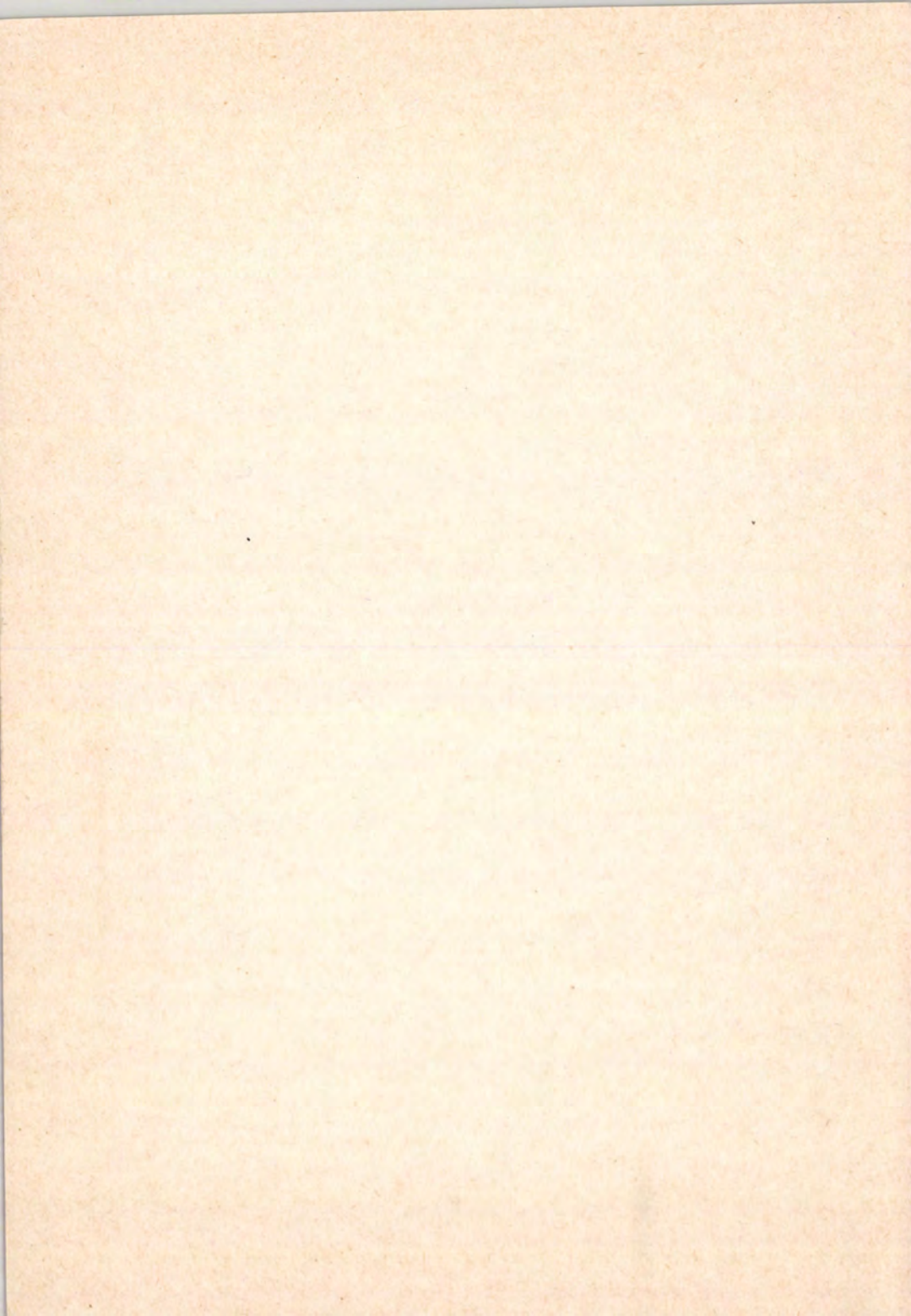

A Magyar Tájékoztató Futó Szövetség
„Szélrózsa 1988” évkönyv melléklete

Térképvilág

A TIT TERMÉSZETTUDOMÁNYI STÚDIÓ
TÉRKÉPBARÁTOK KÖRE ELŐADÁSAIBÓL

Budapest, 1987.

**EGY XIX. SZÁZADI MAGYAR TÉRKÉPSZERKESZTŐ,
AKI ISMERTE AZ ÉRVÉNYESÜLÉS TITKÁT IS:
ASZALAY JÓZSEF (1798–1874)**

1. Szendrői Aszalay József nem tartozik ugyan a magyar művelődéstörténet kimagasló, széles körben ismert alakjai közé, de kétségbevonhatatlan tehetségét, térképészeti és irodalmi munkásságának eredményeit okkal tartja számon térkép- és irodalomtörténetünk egyaránt. Azonban vizsgálat tárgyává tehetné Aszalay személyiségét még a modern viselkedés-lélektan (behaviorizmus) is. Eljátszhatunk továbbá a gondolattal, hogy a régi Egyiptomban egy ősi szent könyv értelmében negyvenkét főnyi halottbíróság tartott ítéletet minden akkori Aszalay József élete és cselekedetei fölött, meghallgatva az elhunyt gyónását, miközben a sakálfejű Anubis és a karvalyfejű Horos istenek gyanakvóan fürkészve álltak az igazság nagy mérlegénél, amelynek egyik serpenyőjében a halott szíve, a másikban pedig az igazság istennőjének képmása volt a súly.

De miért ez a tragikus hang egy száznál több éve halott ember bemutatásakor? – kérdezhetné valaki a jelenlevők közül. Azért, mert ez a tehetséges ember a szabadságharc idején válaszut elé kerülve a rossz utat választotta: szembefordult nemzetével, és annak ellenségeihez pártolt. Ez a tragikus vétség sötét árnyékot vetett Aszalay Józsefre. Kortársai, különösen az egykori honvédek még halála után sem tudtak neki megbocsátani.

2. Tekintsük most végig Aszalay József életútját higgadtan, részrehajlás nélkül.

1798. február 14-én született a Tolna megyei Pakson. Tanult Kalocsán, Pesten, Vácon és Egerben. A rendes tanulmányokon kívül különösen a nyelvekben és szépművészetekben (építészet, szobrászat, festészet) képezte ki magát. Kilencéves korában, 1807-ben László nevű bátyjával, a későbbi egri kanonokkal együtt nyomtatásban jelentetett meg egy köszöntő beszédet és verset anyai nagyapja nevenapjára (Tsendes érzékenységek, mellyeket Keselőköi Majthényi László urnak ditső neve

napjára mély tisztelettel szentelnek leghivebb unokái. Kalotsán, 1807.). 1817-ben Bécsben, a magyar udvari kancelláriánál mint fogalmazó gyakornok kezdett szolgálni; 1819-ben udvari fogalmazó lett. Az I. Ferdinánd óta Bécsben működő magyar királyi udvari kancellária, amely csak 1848-ban, illetőleg 1867-ben szűnt meg véglegesen, a felelős magyar minisztérium felállításáig legfőbb központi kormányzati hatóságunk volt. A király kormányzati és bírói hatalmát, valamint a törvényhozás körüli jogait az udvari kancellária közvetítésével gyakorolta. Az udvari kancellária törekvő tisztviselőjekén Aszalay József elkészítette Magyarország nagy közigazgatási és statisztikai térképét, amelyről később részletesen szólni fogok. 1826-ban Aszalayt a magyar királyi helytartótanácsához nevezték ki titkárnak. Az 1848-ig, illetőleg 1867-ig fennálló helytartótanács mint legfőbb kormány szerv útján gyakorolta a király végrehajtó hatalmat. 1834-ben Aszalay megvált a helytartótanácsnál viselt tisztségétől (állítólag valami léhaság miatt elvesztette hivatalát), és visszavonult a Borsod megyei Mályiban levő birtokára, ahol a zenének, kertészetnek és irodalomnak élt. 1849-ben még egyszer a nyilvánosság elé lépett, amikor is a Duklai-hágón át Magyarországra betört Paszkevicz herceg seregében – gróf Zichy Ferenc főbiztos oldalán – császári-királyi kormánybiztos, magyarán szólva m u s z k a v e z e t ő lett. Ezeket a kormánybiztosokat azért nevezte ki az osztrák császár a magyarok közül, hogy az orosz seregtesteknek tanáccsal, útbaigazítással és a magyar viszonyokat illető felvilágosítókkal szolgáljanak. Az 1849. augusztus 2-i, ránk nézve szerencsétlen kimenetelű debreceni csata után Aszalay Debrecenben időzött. Fennmaradt egy levele, amelyet augusztus 6-án Debrecenből írt anyjához, s amely Aszalay halála után nyomtatásban is megjelent (Pesti Napló 1888. augusztus 14. 225. sz. Reggeli kiadás). E levél naplószerű feljegyzéseket tartalmaz Aszalay kormánybiztosi működésének majdnem egy teljes hónapjáról (1849. július 9, Miskolc – 1849. augusztus 6, Debrecen). Valóságos kortörténeti s egyben személyiség-lélektani (perszónológiai) dokumentum ez, amelyből érdemes idéznünk néhány szemelvényt: „[Július 13-án Gyöngyösön] A piac közepén sok ezer pengő forint Kossuth bankót elégettettem, és a háromszínű zászlókat”; „[Július 27-én Tisza-Füreden] nagy kedvességet nyertem Paskievicsnél, mert itt 600 köböl rozsot, 300 zabot, 1000 nyeret vagy 500 fehér ruhát és még egy titkos kis raktárt mindenféle fegyverrel s egyébekkel szolgáltattam közbe, miket a magyarok elszaladván, itt hagytak, minek

nyomába ők [= az oroszok] nem juthattak volna"; „[Augusztus 3-tól 5-ig] itt [= Debreczénben] csináltattam magamnak uniformist, a galériáján meggy színű veres bársony és egy generális forma arany paszmánt van, melynek röfe 60 váltó frtba került”, „mindaddig megyém [Heves megye biztosának lehetett kiszemelve] kormányát át nem veszem, míg Eger és Gyöngyös állandó császári gárnisonnal ellátva nem lesz, mert nincsen kedvem magamat néhány guérillák által a Mátrába hurcoltatni.” Aszalay levelének közzétételére Vadnay Károly hírlapíró, egykori honvéd főhadnagy vitriolos gúnnnyal reagált, és Aszalayt „Gyász-magyar”-nak titulálta (Fővárosi Lapok 1888. augusztus 17. 228. sz.). Ismeretes, hogy a *gyászmagyar* megjelölést nemcsak a 955. évi gyászos augsburgi ütközetben élve maradt és hírneműnek hazatért harcosokra szokták alkalmazni, hanem azokra a magyarokra is, akik az önkényuralom alatt hivatalt vállaltak vagy egyéb módon ellenségesen viselkedtek nemzetükkel szemben. Szomorú emlékü kormánybiztosi szereplése után Aszalay József ismét és ezúttal véglegesen visszavonult a közszolgálatból. Egerben halt meg 1874. október 6-án. Vadnay Károly nem éppen elfogulatlan értékelése szerint: „Általában nem volt komoly ember, hanem egy mindig nyájaskodó, csevegő, sokat látott, olvasott, adomázó, kikent-fent világfi, kevés igaz magyar vonással és kevés anyagi eszközzel.”

3. Irodalmi tevékenysége a szabadságharc leverése után, a Bach-korszakban bontakozott ki. Főbb művei: Szellemi omnibus kéjútazásra az élet utain (I–III. Pest, 1855–6. Második, bővített kiadás a szerző arcképével: uo., 1861.), Esmék az életnap fogyasztkozása- s leáldoztáról (Pest, 1858.); Szellemi röppentyűk, történelmi s humoristikai színezettel (Pest, 1859.); A szellemi omnibus kis tükre (Eger, 1866.); Pikánt vázlatok az élet- és történelemből (Eger, 1863. Második, címlapkiadás. Pest, 1867.). Ezek a humoros írások egy időben igen olvasottak voltak; a Szellemi omnibus-t és a Szellemi röppentyűk-et még 1911-ben is emlegették (Révai nagy lexikona II, 199). E két művét, valamint A szellemi omnibus kis tükrét és a Pikánt vázlatok-at a XX. század első évtizedeiben kicédulázták a tervezett Akadémiai Nagyszótár számára. Aszalay irodalmi művei egészükben véve nem önálló alkotások, hanem sikerült kompilációk: mulatságos adomák, aforizmák, idézetek, kölcsönkért elmésségek, történelmi kuriózumok, csevegések tarka, olvasmányos egyvelege. Tartalmukban és szerkezetükben egyaránt Karl Julius Weber

(1767–1832) német író „Demokritos oder hinterlassene Papiere eines lachenden Philosophen” [= = Demokritos vagy egy nevető filozófus hátrahagyott iratai] című munkájára emlékeztetnek (I–XII. Stuttgart, 1832–1840.).

4. Rátérek Aszalay tevékenységének minket most közelebbről érdeklő részére, a térképszerkesztésre. Aszalay József egyetlen térképművének teljes címe a következő: „Mappa generalis topographico-ecclesiastico-ethnographico-statistica regni Hungariae partiumque adnexarum Croatiae, Slavoniae et confiniorum militarium magni item principatus Transylvaniae” [= A magyar királyság és a kapcsolt részek: Horvátország, Szlavónia, valamint a katonai végvidék, nemkülönben az erdélyi nagyfejedelemség általános helyszínrajzi, egyházi, néprajzi és statisztikai térképe]. Bécsben jelent meg 1830-tól 1840-ig. (A térkép címét és megjelenésének idejét még a legfontosabb kézikönyvek: Szinnyei József és Fodor Ferenc is pontatlanul adják meg. Ezért nem lehet nélkülözni a tudományos munkában az autopsziát, a saját szemmel való bizonyosságszerzést.) Méretaránya kb. 1 : 706,000. Hét lapon jelent meg. Négy lap foglalja magában a tulajdonképpeni térképet, az északnyugati sarokban a latin címmel, az északkeleti sarokban a háromnyelvű (latin, német, magyar) jelmagyarozattal. Dél felől három kiegészítő szegélylap csatlakozik a térképhez, a két szélsőn táblázatokkal, a középsőn érdemrendek színes rajzával (a polgári érdemekért adományozható Szent István-rend három osztálya, valamint az egyházi tagok részére adományozható rendjelek a magyarországi egyházmegyei beosztás szerint). A térképet egy 18 oldalas nagy alakú füzet egészíti ki német nyelvű táblázatokkal és magyarozatokkal (Tabellen und Erläuterungen zur topographisch-kirchlich-ethnographisch-statistischen General-Karte des Königreichs Ungarn. . .) A térkép kezdő meridiánja ferrói, vetülete kúpvetület. Színes könyvnyomat, egy David Burghart nevű metsző műve. 1844-től kezdve a térkép Aszalay tulajdonából átment Ignaz Klang bécsi könyvkereskedő tulajdonába. Sokoldalú tájékoztatást nyújtó, valószínűleg univerzális térképpel van dolgunk. Kiállítása is kiváló. Tartalma valóban nagyszabású: szabad királyi városok, várak, mezővárosok, falvak, puszták, kolostorok, különféle utak, postaállomások (vasútvonalak még nem voltak), megyehatárok, közigazgatási beosztás, egyházmegyei beosztás, püspöki székhelyek, iskolák, az összes vallások parókiái, az egyes községek lakosságának nyelve: mind más-más jelzéssel

van rajta feltüntetve. Még változatosabb tartalmú a térkép alsó pereme. Van egy hosszmetsete a különféle jelesebb hegységek, városok magasságáról, alatta számos magassági pont adata bécsi ölekben kifejezve, azután különböző növények (szőlő, dió, bükk, fenyő, henye- vagy törpefenyő) felső magassági határai, a hadsereg egyes gyalog- és huszárezredeinek színei, a megyék székhelye, hegységeiknek statisztikai adatai, lakosságuk száma, a megyék kiterjedése (összesen 57 szabad királyi város, 858 mezőváros, 11 831 falu, 9 387 675 főnyi összlakosság, 4790 mf² összkiterjedés). Tóth Ágoston értékelése szerint Aszalay térképe „Jó geographiai földabrosz posta és kereskedelmi utakkal, a földszin újabb modorban, de gyöngén van kifejtve”. Fodor Ferenc a magyar térképírás történetét tárgyaló nagy monográfiájában úgy vélekedett, hogy Aszalay térképe voltaképpen nem más, mint Lipszky térképének továbbfejlesztett változata: „Hegyrajza finoman vonalkázott, amelynek alapja csak a Lipszky-féle térkép hegyrajza lehetett. Módszerben újabb amazénál, de morfológiailag még gyöngé . . . Mint saját új anyagot tartalmazó kartográfiai mű természetesen nem ér fel Lipszky korszakalkotó térképéhez, de mindenesetre jelentős helyet foglal el térképészetünk történetében, főleg mint kitűnő közigazgatási térkép.” Kár, hogy Fodor Ferenc Aszalaynak csupán a térképészeti munkásságát részesítette figyelemben, az irodalmi pedig elmellőzte. Pedig egy több dologhoz is értő személyt csupán sok szempontú vizsgálattal lehet igazán megközelíteni. (Gondoljunk csak Leonardo da Vinci reneszánsz kori „uomo universale” jellegére vagy Zrínyi Miklós, a költő, hadvezér és politikus színes egyéniségére.) Nos, Aszalay térképének kulisszatitkaiba maga Aszalay avat be bennünket, mégpedig egyik i r o d a l m i művének (Szellemi omnibus) 1855-ben kelt előszavában: „Midőn Ferencz császár s király Ő Főlsége megengedé, hogy a II. József császár uralkodása alatt készült, később kiegészített mérnöki munkálatokat használhassam Magyarország térképe készítésére, minde- nek előtt a roppan skálájú és terjedelmű térkép vázlatát pantographi- zálám; felhasználám a legújabb háromszögű méretek eredményeit, a General-Quartiermeister-Stab [= = főszállásmester-törzs; a vezérkar elődje] által felkarolt új modorban rajzolám és rajzoltatám a föld- magaslatoakat, hegyeket; följegyzém az ország felosztását polgári s egy- házi megyékre, minden helységnél a vallást és nyelvet, kimunkálám a statisztikai, s hegyek magassági táblákat stb. így hozám létre Magyar- ország topographiai, statistikai, ethnographiai s egyházi térképét, mely-

nek ajánlatát Ő Főlsége elfogadni kegyeskedék. Ez tehát nem – mint sokan hiszik – Lipszkinék sok tekintetben jeles térképe után készült, melytől, ha csak a Kriván hegy fekvését tekintjük is, lényegesen különbözik.” Ennélfogva mégsem Lipszky, hanem a Mária Terézia uralkodása idején elkezdett és II. József alatt tovább folytatott első katonai felmérés és több, csak Bécsben hozzáférhető térképészeti anyag az, amit Aszalay legfőbb forrásaként nyilván kell tartanunk.

Aszalay térképműve voltaképpen mégiscsak technikailag hozta a legtöbb újat, mert ez volt az első nagyobb szabású térképünk, amelyet litográfiai úton, könyomással állítottak elő. Korábbi térképeinket sokszorosításuk módja alapján két csoportba oszthatjuk: a térképi rajz negatív képeről vagy fametszettel, vagy pedig rézmetszet készítették több példányt. A fametsző a térképi rajzot tollal vagy ceruzával átvitte egy simára csiszolt körte- vagy puszpángfa dúcra (lapra), amelyet – a vonalakat kiemelkedően hagyva – úgy mélyített ki késsel vagy vésővel, hogy festékkel való bekenés után nyomdai úton levonatokat lehessen készíteni róla. A fametszetet vagy xilográfiát magasnyomású sokszorosító eljárásnak nevezzük, mert a dúc nyomó területe magasabb, mint a nem nyomó terület, más szóval az, aminek a papíron nyomot kell hagynia, kiemelkedik. Fametszettel, mégpedig körtefába metszett nyomódúcról készült egyebek között Lázár deáknak a térképe. Tudnunk kell, hogy a fából való nyomódúc sérülékeny, gyorsan kopik. – A rézmetsző a térképi rajzot kis véső segítségével véste (metszette) a sima rézlemezbe. Nyomtatáshoz a vésetbe sűrű festéket dörzsöltek, és a nem nyomó területet tisztára törölték. A rézmetszet a mélynyomó sokszorosító eljárások közé tartozik, mert a papíron nyomot hagyó festék a mélyedésekben van. A rézmetszet magyarországi alkalmazására különösen Mikoviny Sámuel munkásságával került sor. A rézlemez lenyomatai igen szépek, vonalai élesek. Egy-egy lemezről azonban legfeljebb egy- vagy kétezer lenyomat készíthető, mert a réz kopik. – A könyomást vagy litográfiát Alois Senefelder német nyomdász találta fel 1796–98-ban. A könyomáshoz a rézlemezről lényegesen olcsóbb anyagot, ún. litográfiai követ használtak. Ez nem más, mint lapos téglalakúra faragott, palás vagy homokos szerkezetű porózus mészkőtábla, amelyre a térképi rajz megfordított képét zsírartalmú anyaggal (litográfiai tussal, litográfiai vagy zsírkrétával) vitték át. Ezután a litográfiai követ salétromsav és gumi keverékével itatták át. A nyomtatáshoz a köre hengerelt festék csak a zsíros

anyaggal érintett helyeken tapadt meg, s ezekről átkerült a lenyomatra. A könyomást vagy litográfiát — a magasnyomású fametszéssel és a mélynyomású rézmetszéssel szemben — síknyomású eljárásnak nevezük, mert a nyomóforma nyomó és nem nyomó területei többé-kevésbé egy síkban vannak. Tehát nem szintkülönbségben térnek el egymástól, hanem abban, hogy a nyomó területeket zsírszeretővé, egyben víztaszítóvá, a nem nyomó területeket pedig vízszeretővé, egyben zsírtaszítóvá tették. Egyszóval a nyomtatás az eljáráshoz használt vegyi anyagok hatásán alapszik. A litográfia egyik változata volt a kőmetszés. Ehhez a síma követ előbb savas gumioldattal edzették, s a képet ezen a gumizott rétegen át a rézmetszéshez hasonló módon a kőbe bele-metszették. A több követ végzett színes könyomás vagy kromolitográfia minden szín részére külön követ használt. A könyomással a magyar térképészek részére is megnyílt a színes nyomás lehetősége, s nem volt többé szükség kézi színezésre, amivel korábbi térképeinken nem ritkán találkozhatunk.

Aszalay József az uralkodó I. Ferencnek ajánlotta térképművét. S jól számított: jutalma nem maradt el. (Ezért vettem bele előadásom címébe azt a kitétel, hogy Aszalay ismerte az érvényesülés titkát is.) 1836-ban meghalt I. Ferenc, s trónját a már előbb megkoronázott V. Ferdinánd foglalta el. V Ferdinánd nagy érdempénzzel ajándékozta meg Aszalayt térképéért, s példáját külföldi fejedelmek is követték: XII. Leó pápa arany emlékpénzt, Portugália királya a Krisztus-rend keresztjét, a toscanai Lucca hercege Szent Lajos érdemkeresztjét, a porosz és a württembergi királyok arany érmeiket adományozták Aszalaynak, a párizsi statisztikai társaság pedig tagjai közé sorolta, mire Aszalay a társaság számára államtani közleményeket írt Magyarországról francia nyelven. Úgy hiszem, elegendő okunk van annak feltevésére, hogy Aszalay — kormánybiztosi működése idején — az orosz fővezérnek, Paszkevicsnek is prezentálta menettérképként is használható földabroszát, s a herceg kellően értékelte, sőt bizonyára viszonzta is figyelmét. Mindent összevéve: aligha volt Aszalayn kívül más magyar térképszerkesztő, akit oly nagy mértékben elhalmaztak volna elismeréssel, kitüntetéssel. S nem is éppen érdemtelenül. Aszalay gazdag tartalmú térképe sokféle igényt ki tudott elégíteni, és latin vezérnyelve folytán közérthető volt egész Európában.

5. Önként kínálkozik a lehetőség, hogy Aszalay József életútját összevessük egy másik, Aszalaynál mindössze tizennégy évvel fiatalabb

magyar térképész életútjával. E térképész Tóth Ágoston. Végigküzdötte a szabadságharcot, s Görgey Artúr törzskarában honvéd ezredesként érte meg a világosi fegyverletételt. Utána megtorlás várt rá, a szörnyű aradi ítélet: kötél általi halál, „kegyelemből” átváltoztatva tizennyolc évi, vasban eltöltendő várfogságra. Hét hosszú éven át sínylődött az olműtzi vár kazamatáiban, és anesztíával szabadult Gizella főhercegnő születésekor, 1856-ban. Ezalatt Aszalay József császári-királyi kormánybiztosként túllihegésnek is minősíthető ügybuzgalommal sürgölődött az orosz táborban, majd, mint afféle széplélek, aki felül-emelkedik a prózai hétköznapokon, kertészkedéssel, zenével és irodalommal passziózott tovább birtokán.

Két különböző jellem, két különböző emberi sors, rendkívül éles kontraszttal. A többféleképpen tehetséges, világiasan ügyes, külső sikerekben gazdag, de becsvágyától hajtva megalkuvásra és nemzetárulásra is kapható Aszalay József a nagsugaras oldalon élet életét. De a történelem nem őt, hanem a gerinces, rendületlen nemzethűségű, nagy szorgalmú, az első magyar nyelvű térképtudományi szakkönyvet megalkotó, ám viszontagságokkal, kudarcokkal teli életpályájú Tóth Ágostont igazolta. Tóth Ágoston nevét méltán viseli 1986. óta a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézete. Aszalay Józsefnek pedig jószerével még az emlékét is belepte a feledés vastag pora. Talán szolgált némi tanulsággal az, hogy mai előadásomban e vastag porréteget itt-ott kissé megbolygattam.

(Elhangzott 1987. január 28-án)

IRODALOM

Felső-zopori Tóth Ágoston Rafael: A helyszinrajz és földképkészítés történelme, elmélete és jelen állása.

Utazási eredmény. Pest, 1869. 245.

Petrik Géza: Magyar könyvészet 1860–1875.

Budapest, 1885. 13.

Petrik Géza: Magyarország bibliographiája 1712–1860. I. Budapest, 1888. 128–129.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. Budapest, 1891. 281–283.

A Pallas nagy lexikona. II. Budapest, 1893. 247.

Ványi Ferenc szerk.: Magyar irodalmi lexikon.

Budapest, 1926. 78.

Irmédi-Molnár László: Felsőzopori Tóth Ágoston honvédezered, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése.

Budapest, 1938.

Fodor Ferenc: A magyar térképírás. I–III. Budapest, 1952–1954. II, 223–225, 302, 304, III, 358.

Kenyeres Ágnes főszerk.: Magyar életrajzi lexikon. I.

Budapest, 1967. 59.

Kiadja a Magyar Tájékoztató Futó Szövetség kézirat gyanánt,
belső használatra

Szerkesztette és a kiadásért felel: Skerletz Iván főtítkár

